

บทวิจารณ์หนังสือ

Hansen, Anne Ruth. *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930*.

Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.

254 pages. ISBN 978-0-8248-3032-8

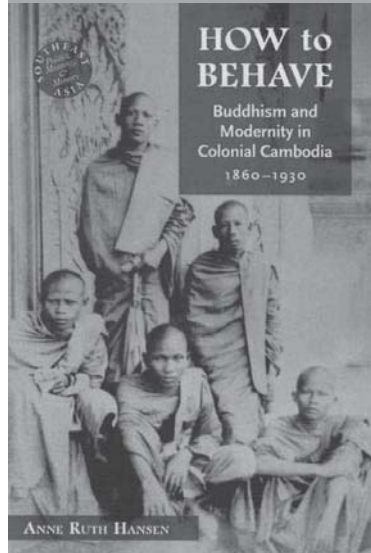
ธิบัติ บัวคำศรี

Thibodi Buakamsri

How to Behave โดย แอนน์ รูธ แฮนเสน เสนอคำอธิบายว่า พุทธศาสนาแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาสมัยที่เป็นอาณานิคมเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของศีลธรรมและจริยธรรมแบบพุทธอันสัมพันธ์กับความทันสมัย (modernity)

How to Behave เริ่มเรื่องด้วยการย้อนกลับไปพิจารณาจักรวาลทัศน์ของกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นแบบที่มีโครงสร้างตามลำดับชั้น ทั้งลำดับชั้นทางกฎหมายและทางศีลธรรม บุคคลซึ่งเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอาจมีชีวิตที่ดีกว่าปัจจุบัน ด้วยการสั่งสมบุญบารมีอันจะนำไปสู่การเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นในชาติหน้า

ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องไปจนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญหลายเรื่องขึ้นในกัมพูชา ไม่ว่าจะเป็นสงคราม การเข้ามาอารักขาของฝรั่งเศส ตลอดไปจนการปฏิรูปทางการเมือง ศาสนาและสังคม เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้มีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทาง

สังคมการเมืองขึ้น ชาวเขมรจำนวนหนึ่งพยายามที่จะอธิบายและการโต้ตอบต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองดังกล่าว โดยการอธิบายและการตอบโต้เหล่านั้นล้วนอยู่ในกรอบของจักรวาลทัศน์แบบที่มีโครงสร้างตามลำดับชั้นก่อนที่จะเริ่มเห็นการอธิบายอย่างใหม่เกิดขึ้นในช่วงย่างเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 20 คำอธิบายใหม่เช่นว่า ยังคงมีฐานอยู่บนความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา แต่เห็นได้ถึงลักษณะที่ “ทันสมัย” ด้วย

ลักษณะเช่นนี้สัมพันธ์กับการเติบโตขึ้นของกลุ่มสงฆ์สมัยใหม่ที่มุ่งแสวงหาความรู้แบบที่เป็นเหตุเป็นผล พ้นไปจากเรื่องมหาย และปฏิเสธการให้ความสำคัญแก่คัมภีร์ตัวเขียน อันนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสงฆ์สมัยใหม่ ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่าพวกธรรมใหม่ (สมัย)¹ กับกลุ่มสงฆ์แบบจารีต หรือพวกธรรมเก่า (สมัยเก่า) ในเรื่องการตีความคัมภีร์ทางศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระวินัย รวมถึงข้อขัดแย้งเรื่องการพิมพ์เผยแพร่คำสอนและการตีความอย่างใหม่นั้น ที่สุดแล้วความขัดแย้งนี้ยุติลงด้วยชัยชนะของพวกธรรมใหม่ซึ่งมีฝรั่งเศสเป็นผู้สนับสนุน

การสนับสนุนกลุ่มธรรมใหม่นี้เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามของฝรั่งเศสในการทำพุทธศาสนาให้ทันสมัย นอกจากการสนับสนุนกลุ่มธรรมใหม่แล้ว ฝรั่งเศสยังให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ผลของความพยายามทำพุทธศาสนาให้ทันสมัยก็คือ พุทธศาสนาสสมัยใหม่ ลักษณะของพุทธศาสนาสสมัยใหม่นี้แลเห็นได้ผ่านทางตัวบทของงานเขียนสมัยใหม่ทางพุทธศาสนา

How to Behave จึงไม่ใช่แค่เพียงประวัติพุทธศาสนาในกัมพูชาสมัยอาณานิคม เพราะแม้แชนเสนจะอธิบายและวิเคราะห์เหตุการณ์ไต่เรียงไปตามลำดับเวลา แต่เหตุการณ์ทั้งนั้นถูกคุมเข้าด้วยกันในฐานะบริบทของความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ทางศีลธรรมจริยธรรมซึ่งนำไปสู่การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาสสมัยใหม่ที่ทำให้

¹ แชนเสน (2007: 77) แปลคำว่า สมัย ว่า Modern Dhamma ซึ่งไม่น่าจะถูก, แม้คำว่า ฐ ในคำว่า สมัย ก็มีนัยถึง modern ด้วยก็ตาม, เพราะถ้าแปล Modern Dhamma กลับเป็นภาษาเขมรน่าจะแปลได้ว่า สมัยสมัย ดังนั้นจึงน่าจะแปลคำว่า สมัย ว่า New Dhamma มากกว่า แต่ในบางที่แชนเสน (2007: 104) ก็แปลคำว่า ฐคสมัย ว่า modern [new] Dhamma group

ความสำคัญกับเหตุผลนิยม ความจริงแท้ของคำสอน และการชำระคำสอนให้บริสุทธิ์ แขนงเสนเสนอว่า วิธีที่ดีที่สุดในการทำความเข้าใจกับการเกิดขึ้นของ พุทธศาสนาแบบใหม่ในช่วงสองสามทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 คือ การอ่านผ่านมุมมองทางศีลธรรมและจริยธรรมแบบพุทธซึ่งเปลี่ยนจากเดิมที่ การสะสมบุญบารมีเป็นทางไปสู่ชีวิตที่ดีกว่าในโลก ไปเป็นแบบที่ให้ความสำคัญ แก่ชีวิตของสามัญปัจเจกบุคคลซึ่งมีชีวิตอยู่ที่ตรงนี้ในปัจจุบันขณะ และชีวิตในโลกนี้ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วก็ยังคงเกาะเกี่ยวอยู่กับพุทธศาสนานั้นคือ บุคคลจะประพฤติตนและดำเนินชีวิตอย่างไรในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี

How to Behave จึงเป็นการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีของงานเขียนทางศาสนาแบบ สมัยใหม่ (modern religious texts) ที่เสนอรูปแบบทางจริยธรรมสมัยใหม่ พร้อมไป กับการวิเคราะห์บริบททางสังคมการเมืองของตัวบทนั้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เพื่อตอบว่า คำถามที่ว่า “How should we behave if we want to make ourselves pure ?” (Hansen, 2007: 1) หรือ “ถ้ามนุษย์เราจะทำตัวให้บริสุทธิ์นั้น ต้องประพฤติอย่างไร?” (*ឧកញ៉ាសុតฺตฺฐប្រជ្ជា* (๕๘) [ออกญาสุตตันตปรีชา (อินท)], 2539: 20) อันเป็นคำถามที่เกิดขึ้นใน ค.ศ.1921 (?) นั้นเกิดมาได้อย่างไร

ความโดดเด่นทางวิชาการและความน่าอ่านของ How to Behave ถูกกล่าวถึง ในบทแนะนำหนังสือหลายชิ้น เอริก ดับเบิลยู เดวิด (2008: 151-152) กล่าวว่า หนังสือเล่มนี้เป็นงานชิ้นเยี่ยม และว่าไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยถ้า How To Behave จะเป็นงานชิ้นสำคัญในแวดวงการศึกษาศาสนาในกัมพูชาไปอีกนาน ส่วน ส. ศิวรักษ์ (2551: 234-235) ก็เขียนถึงอย่างชื่นชม และว่าน่าแปลเป็น ภาษาไทยด้วยซ้ำไป ขณะที่ มาร์ติน สจ๊วต-ฟ็อก (2008: 33) กล่าวถึง How to Behave ไว้ว่าเป็นหนังสือที่มีมาตรฐานสูงในทางวิชาการ และกล่าวถึงแขนงเสนว่า เป็นหนึ่งในบรรดานักวิชาการรุ่นที่สามที่ศึกษาเกี่ยวกับกัมพูชาควบคู่ไปกับชื่ออย่าง เพ็นนี เอ็ดเวิร์ด (Penny Edwards) จอห์น มาร์สตัน (John Marston) และทรูดี จาค็อบเสน (Trudy Jacobsen)

ทั้ง เดวิด ส. คิวริกซ์ และสจ๊วต-ฟ็อก กล่าวไว้ตรงกันด้วยว่า ความโดดเด่นและน่าสนใจของ How to Behave นั้น ส่วนหนึ่งมาจากการใช้เอกสารหลักฐาน (David, 2008: 151; ส. คิวริกซ์, 2551: 235; Stuart-Fox, 2008: 13) กระนั้นก็ดี ผู้วิจารณ์มีข้อควรสังเกตเล็กน้อยก่อนที่จะรับความเห็นเช่นนั้น

ความโดดเด่นในการใช้เอกสารของแฮนเสน คือ การใช้หนังสืองานศพของพระภิกษุ และงานเขียนทางศาสนาแบบสมัยใหม่ แต่มีข้อควรสังเกตอย่างนี้ว่าในบทที่หนึ่งนั้น แฮนเสนกล่าวถึงงานเขียนทางศาสนาแบบจารีต (traditional religious texts) เพื่อร่างภาพของจักรวาลทัศน์ในจินตนาการของชาวเขมรที่มีชีวิตอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันจะเป็นบาทฐานเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจว่า การประพาดิตนของบุคคลอันสัมพันธ์กับที่ทางของเขาในมหาจักรวาลและจุลจักรวาลที่มีโครงสร้างแบบลำดับชั้นนั้นเปลี่ยนไปอย่างไรเมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 20 งานเขียนที่ว่านั้นเป็นงานเขียนทางศาสนาแบบที่แพร่หลายและได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางจากประชาชน (popular religious texts) ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ว่าจะเป็นไตรภูมิ ปฐมสมโพธิ พิมพานีพพาน รวมถึงชาดกเรื่องต่างๆ ทั้งในและนอกนิบาต ไม่ว่าจะเป็นเนมิราชชาดก มหาเวสสันดรชาดก ปัญญาสาชดก และปัญญาสีรสา ในบรรดางานเขียนเหล่านี้ ไตรภูมิคืองานชิ้นสำคัญ

ปัญหาอยู่ที่ว่าไตรภูมิที่แฮนเสนใช้นั้น คือ ไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาสิทธิเดชที่แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย แฟรงค์ อี เรย์โนลด์ส (Frank E. Reynolds) และมานี เรย์โนลด์ส (Mani Reynolds) (ดูบรรณานุกรมใน Hansen, 2007: 240) ไม่ได้ใช้ไตรภูมิฉบับภาษาเขมรในการศึกษาจักรวาลทัศน์ของชาวเขมร แม้ว่าแฮนเสนจะทราบว่ามีฉบับของไตรภูมิฉบับภาษาเขมรก็ตาม โดยแฮนเสนกล่าวถึงไตรภูมิฉบับภาษาเขมรไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระทริภักษีรามองค์ทวง (ครองราชย์ ค.ศ.1846-1860) โปรดเกล้าฯ ให้แปลจากสยามพากษ์ (Jacob, 1996: 131; Khin Sok, 1991: 270 cited in Hansen, 2007: 86)²

² แฮนเสน (2007: 86) สันนิษฐานว่า สมเด็จพระทริภักษีรามองค์ทวงจะโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (เตียง) เป็นผู้แปลไตรภูมิฉบับสยามพากษ์เป็นเขมรพากษ์ ส่วนจาค็อบ (1996: 131) กล่าวแต่เพียงว่าสมเด็จพระทริภักษีรามองค์ทวงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อแปลไตรภูมิ

การที่ไตรภูมิฉบับภาษาเขมรเป็นฉบับแปลจากฉบับสยามพากย์ อาจทำให้การใช้ไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไทฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษในการศึกษาจักรวาลทัศน์ของชาวเขมรไม่ใช่เรื่องที่ผิดฝาผิดตัว (?) แต่ปัญหามีอยู่ว่า ไตรภูมิฉบับที่แปลในแผ่นดินสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาองค์ทวงนั้นจะคือ ไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไท หรือจะเป็นไตรภูมิโลกวิณีจนยกถาที่แต่งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถ้าไตรภูมิฉบับที่แพร่หลายในหมู่สงฆ์และประชากรเขมรเป็นฉบับแปลจากไตรภูมิโลกวิณีจนยกถา การใช้ไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไทก็เท่ากับเป็นเรื่องผิดฝาผิดตัว³

นี่ยังไม่แน่ว่าอาจจะมีไตรภูมิฉบับภาษาเขมรสำนวนอื่นที่มีเนื้อความแปลกไปจากไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไท และ/หรือ ไตรภูมิโลกวิณีจนยกถา อาจจะเป็นได้ว่าฉบับของไตรภูมิที่ปรากฏมาในรายการเอกสารของ Au Chhieng (1953: 43, 167, 214-215, 260) จำนวน 5 ฉบับนั้น มีบางฉบับที่มีเนื้อความแปลกไป และอาจจะเป็นสำนวนที่แพร่หลายในหมู่สงฆ์และประชากรเขมรมากกว่าฉบับที่แปลจากไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไท และ/หรือ ไตรภูมิโลกวิณีจนยกถา

ความสำคัญของการกล่าวถึงการใช้ไตรภูมิในกรณีของ *How to Behave* ซึ่งอาจจะเป็นการใช้ตัวบทที่ผิดบริบทคืออะไร ความสำคัญอยู่ที่ความคิดที่มาในไตรภูมิ คือ สิ่งซึ่งอาจเรียกว่า “พุทธศาสนาแบบจารีต (Traditional Buddhism)” (Hansen, 2007: 22-23) เป็นส่วนสำคัญของการอธิบายการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาแบบสมัยใหม่ (Modern Buddhism) และแสนเสกก็มีที่จะกล่าวอ้างกลับมาหาบทที่หนึ่งและไตรภูมิอยู่บ่อยครั้ง

³ อย่างไรก็ดีควรกล่าวไว้ด้วยว่า ผู้วิจารณ์ยังไม่มีโอกาสได้ตรวจสอบไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไทฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย แฟรงค์ อี เรย์โนลด์ส และมานี เรย์โนลด์ส ว่าแปลเฉพาะไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไทเท่านั้น หรือแปลไตรภูมิโลกวิณีจนยกถา เพราะความบางตอนที่แสนเสกอ้างชวนให้สงสัยเช่นนั้น นั่นคือ การกล่าวว่่าสิ่งแรกที่บังเกิดหลังจากเกิดโลกขึ้นใหม่คือโพธิพฤกษ์ (Hansen, 2007: 22) ซึ่งเรื่องอย่างนี้ปรากฏมาในไตรภูมิโลกวิณีจนยกถา ไม่พบในไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไท

อย่างไรก็ดี ผู้วิจารณ์ออกไปทางที่เชื่อว่า จักรวาลทัศน์ของชาวเขมรซึ่งมีฐานอยู่บนไตรภูมิเป็นอย่างไรที่แสนแสนเสนอ ประการหนึ่งเพราะเป็นการเสนอในรอบโครงใหญ่ทั้งเรื่องโลกทัศน์และสัตว์ซึ่งสัญจรไปมาในแต่ละภพภูมิซึ่งไตรภูมิพระร่วง/ไตรภูมิของพญาลิไท หรือไตรภูมิโลกวิจินฉยภกถ มีความไม่ผิดกันนัก ประการหนึ่งก็ด้วยความคิดความเชื่อทางศาสนาของกัมพูชาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นอาจกล่าวอย่างหยาบได้ว่าไม่ผิดไปจากไทยเท่าไรนัก และเมื่อพิจารณาคู่ไปกับการเสด็จกลับมา ทรงราชย์ของสมเด็จพระหริรัถย์รามวงศ์ทวงที่เคียบวชเรียนและประทับอยู่ในราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นเวลานานและเสด็จคืนมากัมพูชาพร้อมด้วยหนังสือหนึ่งหาคำรับตำราสยามพากษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางศาสนากับทั้งสงฆ์เขมรในเวลานั้นก็เดินทางมาศึกษาหาความรู้จากสำนักเรียนในสยามเป็นปกติ

เช่นนั้นก็ถามซ้ำได้อีกว่าการกล่าวถึงการใช้ไตรภูมิของแสนแสนมีความสำคัญอย่างไรถ้ารับเสียแล้วว่าจะใช้ไตรภูมิฉบับไหนก็ดูจะไม่ต่าง คำตอบอยู่ที่ว่าแสนแสนเองกล่าวว่า เธอใช้ทั้งการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์ด้วยบท (Hansen, 2007: 15) ความน่าเชื่อถือไม่ได้อยู่ที่ความลุ่มลึกของการวิเคราะห์ด้วยบทเท่านั้น ด้วยบทที่เลือกมาก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความชวนให้เชื่อเกิดขึ้นแก่ชิ้นงาน

ควรกล่าวด้วยว่าผู้วิจารณ์ไม่ได้มีข้อสงสัยจำเพาะแต่ในกรณีของไตรภูมิเท่านั้น หากแต่ยังสะดุดกับการกล่าวถึงและใช้เอกสารอีกหลายชิ้น เช่น พินพานิพพานที่แสนเสน (Hansen, 2007: 20) กล่าวไว้เป็นหนึ่งในบรรดารายชื่อเอกสารสำคัญอย่างไตรภูมิ ชาดก และปฐมสมโพธิ ว่าเป็นเอกสารที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบทางศิลปกรรมของชาวเขมรในฐานะที่เป็นเอกสารที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย แต่ก็ไม่ได้อธิบายต่อในรายละเอียดว่า พินพานิพพานเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร และมีส่วนอย่างไรในการกำหนดรูปแบบทางศิลปกรรม เช่นนี้เป็นอาทิ

นอกจากการใช้เอกสารหลักฐาน ความโดดเด่นและน่าสนใจของ How to Behave ยังมาจากข้อเสนอที่ว่า การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนทางศิลปกรรมจริยธรรมเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญของการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาสมัยใหม่ คำถามที่น่าถามต่อ

คืออะไรเป็นเหตุปัจจัยของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางศีลธรรมจริยธรรมที่ว่าในเรื่องนี้ เดวิด และสจิวต์-ฟ็อก (David, 2008: 151; Stuart-Fox, 2008: 13) อ่านแล้วเห็นว่า การที่ฝรั่งเศสนำความเป็นสมัยใหม่เข้ามาในกัมพูชาทำให้เกิดการทำลายต่อความคิดความเชื่อที่มีอยู่เดิมในสังคมเขมร และการปรับตัวของพุทธศาสนาเขมรเป็นการตอบโต้ต่อการทำทายนั้น ขณะที่ผู้วิจารณ์อ่าน *How to Behave* แล้วเห็นว่ามิใช่เหตุปัจจัยที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางศีลธรรมจริยธรรมไปเป็นแบบเป็นเหตุเป็นผล และให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคลซึ่งมีชีวิตอยู่ที่นี้ในเวลานี้มีสามประการ คือ ความเป็นสมัยใหม่ที่นำเข้ามาโดยฝรั่งเศส อิทธิพลของสยาม และเหตุปัจจัยที่ดำรงอยู่และวิวัฒน์ไปในสังคมเขมรซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยสองข้อข้างต้น

แฮนเสนกล่าวไว้ตั้งแต่ในบทนำว่า อิทธิพลของสยามโดยเฉพาะธรรมยุติกนิกายและการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ในสยามเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาแบบใหม่ในกัมพูชา (Hansen, 2007: 4-5, 6, 8, 15) และฝรั่งเศสก็พยายามจะจัดการครอบงำของสงฆ์ไทยออกไป แต่แฮนเสนก็ให้ความสำคัญแก่เหตุปัจจัยนี้น้อยกว่าเรื่องความเป็นสมัยใหม่ที่นำเข้ามาโดยฝรั่งเศส ดังเมื่อแฮนเสนกล่าวถึงการตั้งโรงเรียนบาลีชั้นสูงแห่งอังกอร์วัต (Ecole superieur de Pali d' Angkor Vatt) ที่เสียมราฐในปี ค.ศ. 1909 แฮนเสนกล่าวว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะฝรั่งเศสต้องการที่จะลดอิทธิพลของสยามที่มีต่อภิกษุสงฆ์เขมรลง⁴ แต่ก็กล่าวด้วยว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะเสียมราฐอันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบาลีชั้นสูงดังกล่าวนั้นเป็นที่ตั้งของอังกอร์วัตซึ่งมีความหมายทั้งในทางการเมือง และทางสัญลักษณ์แก่ระบอบการปกครองของฝรั่งเศส แต่ที่สำคัญกว่าอื่น คือ การตั้งโรงเรียนบาลีชั้นสูงนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวคิดการทำให้ทันสมัย (modernization) ของฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ (Hansen, 2007: 131)

⁴ เสียมราฐ รวมถึงพระตะบองและศรีโสภณอยู่ในความปกครองของสยามมาจนปี ค.ศ. 1907 จึงเปลี่ยนไปอยู่ในปกครองของฝรั่งเศส

การให้ความสำคัญน้อยกว่าแก่อิทธิพลของสยามยังเห็นได้ผ่านทางการวาง
เรื่องนโยบายของฝรั่งเศสในการจัดการคณะสงฆ์แยกไว้ต่างหากในบทที่สี่ ขณะที่
พูดถึงอิทธิพลของสยามเป็นหัวข้อย่อยในบทที่สาม

นอกจากนี้ ในบทนำแฮนเสนยังกล่าวถึงพัฒนาการของการทำให้ศาสนา
อิสลามทันสมัยที่เกิดขึ้นในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของดัตช์ และเสนอด้วยว่า
ความเข้าใจที่มีเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของการให้
ความสำคัญแก่การศึกษาอาจนำมาใช้เทียบเคียงและสร้างความเข้าใจ ความเปลี่ยนแปลง
ของการจัดการศึกษาทางพุทธศาสนาของกัมพูชาได้ (Hansen, 2007: 6-7)
แต่มีข้อพึงสังเกต คือ แฮนเสนไม่ได้กล่าวถึงพัฒนาการในทำนองเดียวกันที่ขึ้นแก่
พุทธศาสนาในสยาม ทั้งที่พุทธศาสนาในสยามมีความใกล้ชิดกับพุทธศาสนาใน
กัมพูชามากกว่าที่ศาสนาอิสลามในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของดัตช์ใกล้ชิดกับ
พุทธศาสนาในกัมพูชา การมองข้ามความเคลื่อนไหวทางศาสนาในสยามจึงทำให้
แฮนเสนละเลยงานชิ้นสำคัญอย่าง “พระปฐมสมโพธิกับความเคลื่อนไหวทางศาสนา
ในต้นรัตนโกสินทร์” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 450-504) และงานชิ้นอื่นๆ ไป

กระนั้นก็ดี ฝรั่งเศสและสยามไม่ใช่เหตุผลทั้งหมด เหตุปัจจัยที่ดำรงอยู่
และวิวัฒน์ไปในสังคมเขมร ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยอันสืบเนื่องกับ
ฝรั่งเศสและสยามก็เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์
ทางศีลธรรมจริยธรรม ดังในบทที่สองที่แฮนเสนเล่าว่า ประสพการณ์ทางสังคมการเมือง
ของกัมพูชาในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องไปจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษ
ที่ 20 ทำให้เกิดวิธีใหม่ในการมองโลกและเกิดคำอธิบายแบบใหม่ที่มีต่อเหตุการณ์
ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นสงคราม การเข้ามาอารักขาของฝรั่งเศส ตลอดไปจนถึง
การปฏิรูปทางการเมือง ศาสนา และสังคม ความยากลำบากของชาวกัมพูชา

วิธีใหม่ในการมองโลกและคำอธิบายแบบใหม่นี้ มีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์
มากกว่าการยอมรับว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของบุญกรรมที่เคยทำมาแต่
ปางก่อน ทิศทางของการวิจารณ์เป็นไปในแนวที่ว่าสังคมเขมรในความปกครองของ
ฝรั่งเศสเป็นสังคมที่เสื่อมทรามทางศีลธรรม ลักษณะอย่างนี้สัมพันธ์กับการเติบโตขึ้น
ของกลุ่มสงฆ์สมัยใหม่ที่มุ่งแสวงหาความรู้แบบที่เป็นเหตุเป็นผล งานวิจารณ์สังคม

เหล่านี้ จึงยังไม่ขาดจากฐานของความคิดความเชื่อทางศาสนาแต่ก็มีลักษณะที่ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นข้อเขียนของพระองค์มจะยุคนครในปี ค.ศ. 1900 ตลอดจนงานเขียนของออกญาสุตตันตปรีชา (อินท์) ที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 1910 และ 1920

เหตุปัจจัยสามประการนั้นมีปฏิสัมพันธ์ในระหว่างกันและเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน แต่บางเรื่องที่เสนอเสนกล่าวถึงก็ดูเหมือนว่าจะไม่สัมพันธ์กับเหตุปัจจัยสามประการนั้น โดยเฉพาะเรื่องของภิกษุสองรูปซึ่งมีบทบาทมากในพุทธธรรมใหม่ใหม่ คือ ภิกษุจวน ณาต และภิกษุชวต ตาต ซึ่งต่อมาจะได้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชคณะมหานิกายทั้งสองรูป

ในทศวรรษที่ 1910 เกิดความขัดแย้งระหว่างสงฆ์สองกลุ่มในกัมพูชา คือ พวกรัทธิใหม่และพวกรัทธิเก่า ประเด็นของความขัดแย้งเป็นเรื่องของการตีความพระธรรมวินัยและความสำคัญของคัมภีร์ตัวเขียน พวกรัทธิใหม่นี้มีภิกษุจวน ณาต ซึ่งเวลานั้นเป็นที่พระครูสังฆสัทธา และภิกษุชวต ตาต ซึ่งเวลานั้นเป็นที่พระครูสังฆวิชาเป็นแกนนำ พวกรัทธิใหม่นี้สอนและตีความพระธรรมวินัยโดยอิงพระไตรปิฎกเป็นหลัก (*สเยธฺยวฺยบาสฺยเมตฺตบลิ (บุตฺถ ลาล วัฒนฺย)*) [สมเด็จพระมหาสมณราชูปถัมภ์ (ชวต ตาต วชิรปัญญา), 1993: 14-19]

ความขัดแย้งดำเนินไปกระทั่งมีพระราชประกาศเลข 71 ลงวันที่ 2 ตุลาคม ค.ศ. 1918 ความว่า “ภิกษุสามเณรทั้งหลาย ฝ่ายคณะมหานิกายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมในสมเด็จพระสังฆราช พระนาม เตียง; ฝ่ายคณะธรรมยุติกนิกายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมในสมเด็จพระมหาสมณราชูปถัมภ์ พระนามปานฯ ภิกษุสามเณรรูปใดประพฤติปฏิบัติผิดจากธรรมเนียมข้างต้นนี้ จะต้องมีโทษต้องรับทัณฑ์กรรมตามโทษานุโทษฯ (อ้างถึงใน *สเยธฺยวฺยบาสฺยเมตฺตบลิ (บุตฺถ ลาล วัฒนฺย)*) [สมเด็จพระมหาสมณราชูปถัมภ์ (ชวต ตาต วชิรปัญญา), 1993: 20] ตามมาด้วยการห้ามใช้หนังสือสำหรับศึกษาพระธรรมวินัย ด้วยเหตุผลที่ว่า “ถ้าวินัยมีในใบลาน เขาจึงอนุญาตให้ศึกษาได้ ถ้ามีในกระดาษหนังสือดูนี้เป็นวินัยใหม่ ผิดจากขนบธรรมเนียมในสมัยสมเด็จพระสังฆราชพระนามเตียง” (*สเยธฺยวฺยบาสฺยเมตฺตบลิ (บุตฺถ ลาล วัฒนฺย)*) [สมเด็จพระมหาสมณราชูปถัมภ์ (ชวต ตาต วชิรปัญญา), 1993: 23]

คำถามคือ อะไรคือเหตุปัจจัยที่ทำให้ท่านฉานและท่านตาด มีแนวความคิดอย่างใหม่ในการศึกษาและการตีความพระธรรมวินัย รวมถึงการไม่ให้ความสำคัญแก่คัมภีร์ตัวเขียน ซึ่งเป็นที่มาของข้อขัดแย้งสำคัญระหว่างพวกธรรมใหม่และพวกธรรมเก่า คำตอบที่ว่าไม่ได้ถูกแสดงให้เห็นโดยชัดแจ้งดังเช่นที่แฮนเสนแสดงในกรณีของภิกษุรูปอื่นๆ ทั้งที่เป็นแกนนำของพวกธรรมใหม่ ดังในกรณีของพระมหาวิมลธรรม (ทอง) และที่ไม่ใช่แกนนำ แต่พอจะอนุมานได้ว่าเหตุปัจจัยที่ทำให้ท่านฉานและท่านตาดรับแนวคิดอย่างใหม่สัมพันธ์กับบรรยากาศทางศาสนาในกัมพูชาเวลานั้น ดังที่แฮนเสนบรรยายเรื่องของภิกษุที่เดินทางเข้าไปเรียนที่บางกอกไว้ว่า “เมื่อภิกษุเหล่านั้นเดินทางกลับกัมพูชา พวกท่านไม่ได้นำเฉพาะคัมภีร์ที่วัดในกัมพูชาไม่มีกลับมาด้วย แต่ยังนำความคิดปฏิรูปที่เคลื่อนไหวอยู่ในบางกอกเวลานั้นกลับมาด้วย” (Hansen, 2007: 85) (นั่นคือ สยามเป็นแหล่งที่มาสำคัญของความคิดในการปฏิรูปศาสนาให้ทันสมัยในกัมพูชาแต่แฮนเสนก็คงยังให้ความสำคัญแก่อิทธิพลของสยามน้อยกว่าฝรั่งเศส) เมื่อภิกษุที่เดินทางไปเรียนในบางกอกกลับมายังกัมพูชาก็นำความคิดเหล่านั้นกลับมาเผยแพร่ ทำให้อนุมานต่อไปอีกว่า แม้ท่านฉานและท่านตาดจะไม่เคยเดินทางมาเรียนในสยาม แต่ก็อยู่ในบรรยากาศของการปฏิรูปอย่างนั้น และลงมือปฏิรูปตนเองในที่สุด

หากอ่านผ่านๆ ก็อาจคิดเป็นอีกแบบหนึ่งได้ว่า จู่ๆ ท่านฉานและท่านตาดก็ลุกขึ้นมาเป็นแกนนำของพวกธรรมใหม่ เพราะไม่เห็นถึงความเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวทางความคิดของภิกษุก่อนหน้านั้น

คำถามข้างต้นทั้งหมด รวมถึงข้อสงสัยอื่นที่ยังไม่ได้ถาม เป็นคำถามปลีกย่อยที่ไม่ได้กระทบต่อข้อเสนอหลักของแฮนเสนซึ่งยังคงความน่าสนใจที่จะอ่านขบให้แตก เคี้ยว และย่อย ก่อนที่อาจจะได้หรืออาจจะไม่ได้ข้อเสนอมุมใหม่ที่ยังกับข้อเสนอหลักของแฮนเสน อย่างไรก็ดี How to Behave ก็จะเป็นหนังสือที่ผู้สนใจอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับกัมพูชา รวมถึงรัฐพุทธเถรวาทและประสบการณ์ในสมัยอาณานิคมกับการทำให้ทันสมัย ต้องอ่าน และเป็นหนังสือที่ควรอ่านสำหรับคนที่ยังให้ความสำคัญแก่คำถามที่ว่า “ถ้ามนุษย์เราจะทำตัวให้บริสุทธิ์นั้น ต้องประพฤติอย่างไร ?”

บรรณานุกรม

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538. “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์”. ใน ปากไก่ และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์. หน้า 450-504.
- ส. ศิวรักษ์. 2551. “แนะนำให้อ่าน – *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia, 1860-1930* โดย Anne Ruth Hansen”. อ่าน 1, 2 : 234-235.
- มกุฏราชวิทยาลัย (สธส), ๒๕๓๙. *คติโลกศรัทธา*. ๒๕๓๙. *คตินิเทศ*. กรุงเทพฯ: มกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. *คตินิเทศ*. เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มกุฏราชวิทยาลัย.
- [สุตตันตปิฎก (อินท), อรรถกถา. ๒๕๓๙. *คตินิเทศ*. เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มกุฏราชวิทยาลัย.]
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙. *คตินิเทศ*. กรุงเทพฯ: มกุฏราชวิทยาลัย.
- [มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙. *คตินิเทศ*. กรุงเทพฯ: มกุฏราชวิทยาลัย.]
- Au Chhieng. 1953. *Catalogue de Fonds Khmer*. Paris: Imprimerie Nationale.
- David, Erik W. 2008. “Book Reviews: *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930* by Anne Ruth Hansen”. Pacific Affairs. 81, 1: 151-152.
- Jacob, Judith M. 1996. **The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide**. New York: Oxford University Press.
- Stuart-Fox, Martin. 2008. “Review : *How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930* by Anne Ruth Hansen”. IIAS Newsletter. 46: 33.